

Metaforan kolme tulkintamallia

Helmikuussa 1978 kokoontui Chicagon yliopistossa metaforatutkimuksen symposium, jonka pohjalta koottiin kirja *On Metaphor*. Kaksi symposiumin esitelmöitsijää, filosofit Donald Davidson ja Paul Ricœur esittivät näkemyksensä metaforan luonteesta. Esitelmissään he hyväksyivät samantyyppisiä lähtökohtia, mutta päätyivät vastakkaiseen lopputulokseen. Davidsonin ja Ricœurin kantojen vertailu tarjoaa kaksi vaihtoehtoa kysymykseen kirjaimellisen ja metaforisen kielen suhteesta¹. Esitän kolmannen metaforateorian vaihtoehdon näiden kantojen väliltä.

U seissa filosofisissa teorioissa metafora käsitetään metaforisen lauseen sisältämästä ristiriidasta käsin. Metaforista kieltä selitetään suhteessa kirjaimelliseen kieleen. Jänniteteoriaksi kutsutaan sitä ajatusta, että metaforan merkitys syntyy, kun metaforan tulkitsija hahmottelee ristiriitaista lausetta. Esimerkiksi kielikuva ”Maapallon kalloa raastetaan verisellä nyrkkiraudalla” on jännitteinen lause, jota pitää hetki pohtia². Tässä lauseessa jännitteisenä nähdään maapallo suhteessa päälalloon, joka saa rautaisia iskuja.

Paul Ricœurin jänniteteoria perustuu idealle, että metaforinen ilmaisu tuottaa tulkitsijan mielessä kuvittelua. Sen avulla tulkitsija rakentaa uuden merkityksen³. Davidsonin teoria on suunnattu ”metaforisen merkityksen” ajatusta vastaan. Davidson väittää, että metaforan selityksessä on tarpeetonta puhua ’metaforisesta merkityksestä’ tai ’metaforisesta totuudesta’⁴. Pohdin, missä suhteessa Davidsonin kritiikki osuu Ricœurin teoriaan, ja missä suhteessa Davidson menee harhaan. Lopuksi esitän näiden kantojen väliltä kolmannen tavan käsittää metafora.

Erityisesti jänniteteoriassa ajatellaan, että metaforan tulkinta on onnistunut prosessi. Ricœur esittää, että metaforan jännitteisyys purkautuu. Davidson taas uskoo, etteivät lauseen tuottamat mielikuvat kuulu enää metaforan osaksi. On kuitenkin mahdollista, ettei metaforinen merkitys purkaudu laisinkaan. Tällainen metafora jää vastaanottajille arvoitukseksi. Siitä tehdään ääretön määrä uusia tulkintoja. Tällaisia ”ikuisesti eläviä metaforia” lienee esimerkiksi runoudessa. Niiden tulkintaprosessi on samanlainen kuin muidenkin metaforien, mutta yksikään tulkinta ei vain vakiinnu. Mahdollinen jännite tai ristiriitaisuus jää pysyväksi.⁵

Analyttinen ja hermeneuttinen teoria

Sekä Davidsonin että Ricœurin teoriat korostavat metaforan tutkimista kielenkäyttötilanteessa. Metafora on

Davidsonille kielenkäytön alueelle kuuluva keino, joka tuottaa uutta ymmärrystä. Davidson nojaa erotteluun sanojen merkitysten ja sanojen käytön välillä. Metaforat kuuluvat käytön alueelle⁶.

Kirjaimellinen merkitys syntyy kielenkäyttötilanteiden pohjalta. Toistuessaan metaforinen merkitys muuttuu kirjaimelliseksi. Esimerkiksi Suomen käsitteellistäminen neitona on aikojen saatossa muuttunut kirjaimelliseksi kieleksi. Kuitenkin sitä hyödynnetään yhä uudelleen palauttamalla se metaforiseksi, kun se tuodaan uuteen yhteyteen.

Ricœur tutkii, miten metaforaa käytetään erilaisissa teksteissä. Ricœurilla kielenkäyttötilanteiden korostaminen liittyy yhteiskuntafilosofiseen näkökulmaan. Metaforia voidaan tutkia teksteistä ja havaita niiden edustavan tiettyä ideologiaa. Tällaista ideologista merkitystä tuottavasta metaforatyyppistä otan esimerkiksi Suomi-neito metaforan NATO-keskustelun yhteydessä. Vanhaa Suomi-neito metaforaa tarkastellaan uudella tavalla, kun huomataan, että sitä hyödynnetään keskustelussa Suomen NATOon liittymisestä.

Toinen yhdistävä piirre Davidsonin ja Ricœurin teorioissa on ajatus siitä, että metafora tuottaa uutta tietoa. Davidson erottaa oman metaforakäsityksensä niistä teorioista, joissa metaforan kognitiivinen arvo kielletään. Samoin Ricœurin mukaan metaforalla on uutta ymmärrystä välittävä tehtävä.

Davidsonin muotoilu ei ole yhtä voimakas kuin ranskalaisen kollegansa. Davidsonin mukaan metafora saa huomaamaan yllättäviä analogioita⁷. Ricœur esittää, että metafora uudelleenkuvaa todellisuutta⁸. Davidsonin mielestä metafora on hyvä väline kirjallisuudessa, tieteessä, filosofiassa ja oikeudenkäytössä⁹. Ricœurille metaforaa tutkitaan erilaisissa tekstityypeissä, filosofisissa, tieteellisissä, lakiteksteissä.

Kolmanneksi, Ricœurin oletus on, että metaforassa uuden tiedon tuottaminen tapahtuu tulkinnassa. Uusi tulkinta syntyy kirjaimellisen tulkinnan ristiriidasta. Davidson ei kiellä sitä, että metafora saa meidät huo-

maamaan uusia asioita¹⁰. Davidson näkee, että metaforan tulkinta on ”mielikuvituksen työtä”. Metafora saadaan aikaan käyttämällä sanoja ja lauseita mielikuvitukseksi¹¹. Esimerkiksi metaforassa ”Naton selkänoja olisi Suomelle hyväksi” luodaan konkreettinen kuva siitä, kuinka Suomi tukeutuu NATOon¹². Ilman tätä välttämätöntä selkänojaa Suomella ei olisi ryhtiä.

Viimeiseksi Davidsonilla metafora kiinnittää huomion yhtäläisyyksiin asioiden välillä. Yhtäläisyyksien oivaltaminen toteutuu, kun pohditaan kirjaimellisia merkityksiä¹³. Tämä huomio on rinnastettavissa siihen, miten Ricœurin mukaan metaforan tulkinnassa on vaihe, jolloin metaforaa yritetään sovittaa kirjaimelliseen kieleen, mutta todetaan sen olevan epäsoveltuva suhteessa totuttuihin kielen normeihin.

Jos olemme tottuneet puhumaan Suomi-neidosta EU:n ja NATO:n yhteydessä, täytyy tätä yhteyttä hyödyntävän metaforan olla riittävän yllättävä: ”Maamme Nato-jäsenyys silti tuskin toteutuu edes seitsemän kääpiön seurassa. Lasiarkussa turvallisuuspoliittista unta nukkuvan Suomi-neidon herättäjää ei löydy myöskään presidenttiehdokkaiden joukosta”¹⁴.

Yleinen käsitys tulkinnasta ja kielen luonteesta ei ole Davidsonin ja Ricœurin teorioissa kaukana toisistaan. On kuitenkin huomioitava Davidsonin metaforateoriaa suhteessa hänen ajatuksiinsa kielestä.

Metaforan totuus ja epätotuus

Davidson ajattelee, että kirjaimellisella ilmaisulla ja metaforisella ilmaisulla ei ole eroa, kun tarkastellaan nimenomaan kielenkäyttöä¹⁵. Davidsonin mukaan usein metafora nähdään virheellisesti niin, että sanalla on tavantomainen referenssialue ja referenssialue metaforaa varten. Tämä erottelu on kuitenkin vaikea tehdä käytännössä. Ei ole väliä, onko merkitys metaforinen vai kirjaimellinen. Tärkeää on, miten ja missä tilanteessa lausetta sovelletaan.¹⁶ Siis lause sellaisenaan ei tee metaforaa. Sovellus kielenkäytössä tekee ilmaisun metaforiseksi.

Kun selitetään metaforaa kirjaimellisesta merkityksestä käsin, metaforiset lauseet ovat tosia tai epätosia. Davidson toteaa, että useimmiten metaforat kirjaimellisesti tulkittuina ovat epätosia. Joskus käytetään ilmiselviä kirjaimellisia väitteitä metaforina, esimerkiksi ”kukaan ihminen ei ole saari”. Varsinaisella epätotuudella ei ole väliä. Merkitsevämpää on se, että lausetta pidetään käytötyhteydessään epätotena.

Davidson puhuu ”epätotuuden” ohella metaforan ”absurdiudesta”. Puhe epätotuudesta metaforan yhteydessä sisältää ongelman, koska epätotuus ja absurdius ovat eri asioita. Epätotuudessa on ristiriita sen välillä, mitä lause sanoo ja mitä maailmassa todella on. Absurdi väite taas ei sovellu ollenkaan maailmaan. Tällainen väite ei ole tosi tai epätosi, vaan vailla mieltä.

Esimerkiksi väite ”takapihalla on karhu” on tosi, jos ja vain jos takapihalla sattuu sillä hetkellä olemaan karhu, kun katsomme ikkunasta ulos. Jos takapihalla ei sillä hetkellä ole karhua, väite on epätosi. Jos taas sovellamme

predikaattia ”karhu” takapihalla käyskentelevään Paavo Lipposeen, väite on absurdi. Levin huomauttaa, ettei metaforan tulkinnassa ole keskeistä totuus tai epätotuus¹⁷.

Kun tulkitsemme metaforan, en kysy, onko ilmaus tosi vai epätosi. Sen sijaan pohdin, mitä metafora voisi tarkoittaa. Näin puhe metaforisesta merkityksestä tai metaforisesta totuudesta on turhaa, koska metafora on pelkästään kielenkäytössä ilmaistu kirjaimellinen väite. Davidsonin teoriassa metaforat merkitsevät mitä sanat kaikkein kirjaimellisimmin tulkittuina merkitsevät, eivät mitään muuta. Se taas, mitä metafora kirjaimellisena epätotena (tai ilmiselvästi totena) väitteenä kielenkäytössä herättää huomaamaan, ei kuulu metaforaan¹⁸. Siis toisaalta Davidson myöntää, että metaforinen merkitys ja kuvittelu synnytetään metaforisen lauseen avulla käytötyhteydessä. Toisaalta taas Davidson sanoo, etteivät kuvittelussa hahmotellut konnotaatiot kuulu metaforaan. Näin Davidsonin teoriassa puhe metaforisesta merkityksestä tai metaforisesta totuudesta leikataan pois.

Davidsonin käsitys metaforasta seuraa hänen filosofiansa merkitysteoriasta. Sen mukaan yleensäkin lauseen merkityksen tutkimukseen eivät kuulu lauseen intensionaalisen eli eri tilanteissa vaihtelevan sisällön esiin tuovat ajatukset¹⁹. Samoin metaforateoriassa Davidson toteaa, että vertauksen kuvaannollinen merkitys ei kuulu sanalle käyttökontekstista riippumatta²⁰. Davidsonin laajempi merkitysteoria tulee esiin väitteessä, että runo kyllä vihjaa asioita, joita sanat eivät kirjaimellisesti ilmaise. Kuitenkaan vihjaus ei ole merkitys²¹. Toisin sanoen kuvaannollinen merkitys on tilanteissa vaihteleva intensionaalinen merkitys, joka ei kuulu Davidsonin mielestä merkityksen käsitteeseen.

Useiden metaforateorioiden erehdys on Davidsonin mielestä ollut kiinnittyä sisältöihin, joita metafora synnyttää. Useat teoriat ovat käsittäneet sisällöt metaforaan itseensä kuuluviksi²². Davidsonin teoriassa virhe vältetään.

Metaforinen maailma

Kielitieteilijä Samuel Levin ehdottaa, että kun luemme metaforisen ilmauksen kirjaimellisena, metaforinen lause esittää meille epätodellisen asiantilan²³. Levin tarkoittaa tällä sitä, että metaforan vastaanottaja ymmärtää metaforan kirjaimellisena ja luo kirjaimellisuutta vastaavan maailman²⁴.

Siinä missä Ricœur ajattelee metaforan ristiriidan olevan avain uuden kokemuksellisen maailman kehittämiseen, Levin painottaa, että metaforan ympärille laajennetaan käsitteiden verkosto. Tämän puitteissa ilmaus on ymmärrettävä²⁵. Levin olettaa, että metafora asetetaan erilaisiin vaihtoehtoisiin maailmoihin. Näiden sisällä metaforan merkitys ei ole vain ristiriitainen ilmaus.

Metaforinen maailma on kuvittelun avulla toteutettu, mutta siihen voi liittyä muitakin käsitejärjestelmiä kuin puhtaasti kuvallista ainesta. Levin korostaa Ricœuria enemmän kirjaimellisen tulkinnan tärkeyttä metaforisen maailman syntymisessä. Toisaalta hän ei kuitenkaan pi-

”Ricoeurin teoriaa voidaan kehittää hylkäämättä ajatusta metaforan tuottamasta kuvittelusta.”

täydy Davidsonin ajatuksessa, etteivät lauseen intentionaaliset merkitykset vaikuttaisi metaforan luontiin.

Eron tekeminen kirjaimellisen ja metaforisen teorian välillä vaikuttaa siihen, miten ymmärretään tulkinnan prosessin tapahtuvan ihmismielessä, ja miten tarkasti prosessia kuvataan. Edellä sanottu on kirjaimellisen teorian mukaan muotoiltavissa seuraavasti: se, mikä on metaforista reaalisessa maailmassa, on tosi jossakin mahdollisessa maailmassa w' .

Metafora ei kaikissa tilanteissa synnytä ristiriitaa. Pikkeminkin tulkitsija kuulee metaforisen ilmauksen, ja kuullessaan sen rakentaa lauseen ympärille kuvitellun maailman. Sen puitteissa lause on ymmärrettävä. Joissain tapauksissa hän luo maailmat w_1 , w_2 ja w_3 . Hän testaa lauseen merkitystä kussakin maailmassa. Kun hän ymmärtää lauseen maailmassa w_2 , hän kykenee tulkitsemaan lauseen tällaisessa kehityksessä.

Edellistä mallia havainnollistaa metafora, jossa ihmistä kuvataan erilaisilla karhuun liitettävillä konnotaatioilla. Esimerkiksi poliitikko Päivi Lipponen voi olla karhu siinä maailmassa w_1 , jossa hän esiintyy poliittisen järjestelmän emokarhuna. Maailmassa w_2 Päivi Lipponen on verokarhu. Metaforan tulkitsija ei siis luo uutta kuvitteellista maailmaa ristiriidan tilalle, vaan purkaa metaforan siten, että valitsee lauseen ympärille sopivan kehikon. Näin metaforan jännitteisyyteen on mahdollista suhtautua kahdella tavalla:

1 Metaforan tulkitsija luo uuden ilmauksen, joka pakottaa muokkaamaan kahteen termiin liittyviä käsitteitä. Näin metaforisen lauseen ristiriitaisuus synnyttää uuden merkityksen. Suomi on lasiarkussa nukkuvana neito → jännitteinen tulkinta → Suomi on passiivinen liittoutumaan.

1' ”Lasiarkussa turvallisuuspoliittista unta nukkuvana Suomi-neito” koetaan ristiriitaisena ilmauksena, ja kahden käsitteen Suomi-neidon ja siihen liitetyn ominaisuuden välillä suoritetaan vertailu, jonka tuloksena synnytetään kokonaan uusi kuvitteellinen malli, jossa

ymmärretään Suomen liittoutumattomuus passiivisena nukkumisena. Näin tulkinta tapahtuu ristiriitaisen kokemuksen kautta.

2 Metaforaa ei koeta jännitteisenä. Sen sijaan sitä varten kehitetään kuvitteellinen tilanne tai mahdollinen maailma, jonka puitteissa metaforinen lause käsitetään.

2' Ymmärretään, että lause turvallisuuspoliittisesta unesta kuuluu metaforiseen puhetapaan. Tällöin ei synny ristiriitaa tai jännitettä, vaan lause tulkitaan, kuten kirjaimellinenkin ilmaus. Lause asetetaan sellaiseen kuvitteelliseen, metaforiseen maailmaan, jossa Suomi nukkuu turvallisuuspoliittista untaan.

Millainen on metaforan tulkinnan prosessi? Esimerkiksi lehtitekstien metaforissa tulkinta on usein enemmän ensimmäisen mallin mukainen. On silti tapauksia, joissa puhe metaforan tuottamasta jännitteisyydestä ei selitä sitä, mitä metaforan tulkinnassa tapahtuu. Tällöin jälkimmäinen malli selittää metaforan tulkinnan tarkemmin.

Lopuksi

Vastaanottajan tulkinta ei Davidsonin mukaan kuulu metaforan tarkasteluun. Ricoeur ei leikkaa metaforaa näin jyrkästi irti vastaanottajan kokemuksesta. Ricoeur on tietoinen siitä, että metafora sellaisenaan on vain lause muiden joukossa. Ricoeurin tutkimuksen kohteena on kuitenkin juuri tulkintaprosessi, jonka metafora saa liikkeelle. Hän painottaa metaforan kokonaisuudessaan olevan riippuvainen tulkinnassa sanoihin liittyvistä vastaanottajan konnotaatioista.

Metaforan metaforisuus syntyy vasta lauseen ja tulkitsijan välillä. Ricoeur ajattelee, että tätä tulkintaprosessia on tutkittava. Davidson ei usko, että tilanteissa vaihtelevaa merkitystä on syytä sisällyttää luonnollisen kielen merkityksen tutkimukseen.

Ricoeurin teoriaa voidaan kehittää hylkäämättä ajatusta metaforan tuottamasta kuvittelusta. Ricoeurilla

kuvitteelliseen maailmaan päädytään hahmottelemalla ristiriitaisesta ilmauksesta käsin. Davidsonilla metafora kirjaimellisena ilmauksena on erotettava metaforan tulkitsijan tavasta käsittää metafora. Levin puhuu metaforan kirjaimellisuudesta toisin kuin Davidson, ja avaa näin uutta keskustelua siitä, kuinka metaforan luonne selitetään.

Viitteet

- 1 Ks. Ricœur 1978b, 141, Davidson 1984b, 29.
- 2 Ks. Majakovski 1959, 26.
- 3 Korttelainen 2006, 96–97.
- 4 Davidson 1984a, 247.
- 5 Tähän ”ikuisten metaforien” erilliskysymykseen en paneudu tässä artikkelissa enempää. Kiitän Antti Salmista, joka huomasi tämän kysymyksen tärkeyden metaforan tulkinnan prosessissa.
- 6 Davidson 1984a, 247.
- 7 Davidson 1984a, 261.
- 8 Ricœur 1978a, 7.
- 9 Davidson 1984a, 246.
- 10 Davidson 1984a, 261.
- 11 Davidson 1984a, 247.
- 12 HS 11.2. 2007.
- 13 Davidson 1984a, 247.
- 14 Siimes, 2.9.2005.
- 15 Davidson 1984a, 245.
- 16 Davidson 1984a, 252.
- 17 Levin 1988, 14.
- 18 Ks. Davidson 1984a, 261.
- 19 Davidson 1984b, 22–23.
- 20 Davidson 1984a, 255.
- 21 Davidson 1984a, 256.
- 22 Davidson 1984a, 261.
- 23 Levin 1988, 24.
- 24 Levin 1988, 236.
- 25 Ks. Ricœur 1975, 278.

Kirjallisuus

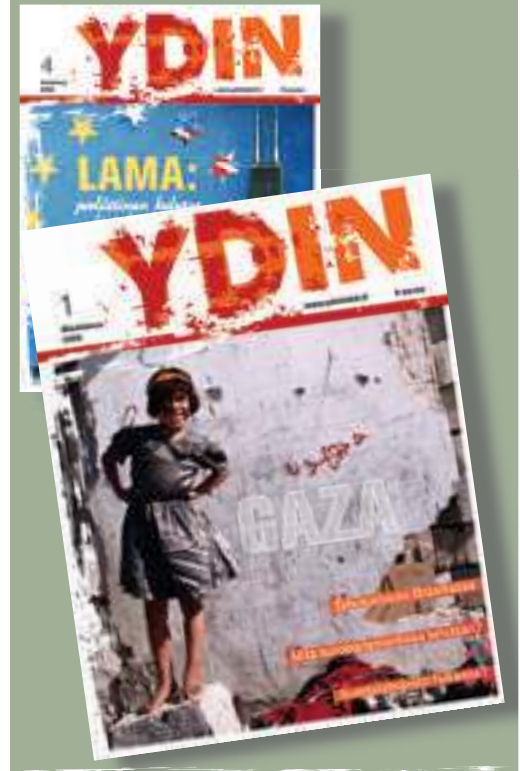
- Davidson, Donald, *What Metaphors Mean*. Teoksessa *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford 1984a (1978), 245–264.
- Davidson, Donald, *Truth and Meaning*. Teoksessa *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford, 1984b (1967), 17–36.
- Korttelainen, Ilmari, *Metaforinen tulkinta ja imaginaatio. niin&näin*, vol. 49, EFS, Tampere 2006, 94–101.
- Levin, Samuel, *Metaphoric Worlds. Conceptions of a Romantic Nature*. Yale University Press, New Haven 1988.
- Ricœur, Paul, *La métaphore vive*. Seuil, Paris 1975.
- Ricœur, Paul, *The Rule of Metaphor. Multi-Disciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language*. (La métaphore vive 1975) Käänt. Robert Czerny, Kathleen McLaughlin, John Costello. Routledge & Kegan Paul, Lontoo 1978a.
- Ricœur, Paul, *The Metaphorical Process as cognition, Imagination and Feeling*. Teoksessa *On Metaphor*. Toim. Sheldon Sacks. The University of Chicago Press, Chicago 1978b, 17–38.

Metaforaesimerkit

- Helsingin Sanomat*, Jukka Luoma, 11.2.2007.
- Majakovskij, Vladimir, *Pilvi housuissa ja muita runoja. Kuinka säikeitä valmistetaan*. Suom. Arvo Turtiainen. Tammi, Helsinki 1959.
- Siimes, Suvi-Anne, *Suomi-neito ja seitsemän kääpiötä*. MTV3:n verkkosivuilta, palstalta nettivieras 2.9.2005: <http://www.mtv3.fi/uutiset/nettivieras.shtml/389692?siimes>.

YDIN

Asiaa, kuvia ja näkökulmia
maailmasta

– paradokseja unohtamatta.

Tilaa Ydin!

28 €
/ vuosi

Kesto-
tilaus

Vuosi

35 €
/ 4 nroa

- Tilajalahjaksi pamfletti

Opiskelijatilaus 20 euroa/vuosi

www.ydinlehti.fi